

Олег Іванюк

ПОЛКОВІ МУЗЕЇ У НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ В ХІХ — НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті висвітлено процес становлення полкових музеїв у Наддніпрянській Україні у ХІХ — на початку ХХ ст. Встановлено, що музейні заклади у військових підрозділах імперської армії масово виникали наприкінці ХІХ ст. Їх поява пов'язувалася з ювілеями військових підрозділів, написанням полкових історій, ювілеями визначних для Російської імперії війн. Основу експозицій становили історичні пам'ятки, предмети коштовного посуду дарчими написами від колишніх однополчан та інших військових підрозділів; трофеї, здобуті під час різноманітних військових кампаній, у яких брали участь полки; зразки форми, озброєння, амуніції; полкові історії. Поряд з тим у музейних колекціях були наявні раритетні експонати, пов'язані з козацьким минулим України. Визначено, що особливостями функціонування полкових музеїв були спорадичність фінансування, стихійність утворення, відсутність законодавчої бази щодо їх діяльності й централізованого управління, часта втрата колекцій у зв'язку з передислокацією.

Ключові слова: полкові музеї, музейні колекції, експозиція, військові підрозділи.

Должное воспитание воиновъ есть краеугольный камень всего огромнаго, могучаго, военного организма каждаго даннаго государства; какія бы ружья, пушки, корабли мы не имели, но если мы къ нимъ не въ состояннїи приставить людей съ соответственно развитой волей, душой и сердцемъ, то успеха мы все равно иметь не будемъ.

І. Енгельман

На початку ХІХ ст. військово минуле і його міфологізація стали об'єктом пильної уваги імперської влади. Збройна міць та непохитність самодержавства мали демонструватися повсякчас, особливо на національних окраїнах. Частиною ідеологічних концепцій держави стало й ушлявлення війн, переможних для імперії. До цього процесу також було долучено православну церкву. Пересічною подією упродовж першої половини ХІХ ст. стали богослужіння, присвячені Полтавській битві, франко-російській війні 1812 р. тощо. Під час їх проведення формувалося шанобливе ставлення до імператора, його родини, імперської армії як однієї з підвалин існування самодержавства. У храмах облаштовувалися своєрідні музейні експозиції, які мали нагадувати вірянам про переможне військово минуле. Як-от, у 1814 р. у Спасо-Преображенському соборі у Чернігові було встановлено прапори чернігівських полків, які брали участь у франко-російській війні. 25 червня 1829 р. під час відвідин Києва Миколою І надійшло повідомлення про взяття російськими військами фортеці Сілістрія. Наступного дня цар наказав перевезти до Києва й розмістити у Софійському соборі частину захоплених у ворога прапорів¹.

¹ Лебединцев А. Русские государи в Киве (1706–1885). — К. : Тип.-лит. Выс. утв. Т-ва И.Н. Нушнерева и К^о, 1896. — С. 167.

У 1847 р. ідея поєднання храму й меморіалу була сформульована спеціальним указом царя Миколи І². Він повідомляв, що в усіх полкових церквах необхідно встановити бронзові таблички з іменами офіцерів, які служили у полках і загинули у минулих війнах. Згодом у храмах почали зберігати пам'ятні нагороди, документи й фотографії загиблих офіцерів і солдат. Музеефікація храму й перетворення його на пантеон стали передумовою для виникнення полкових музеїв. Для військових підрозділів, що мали постійне розташування, храми стали одним із музейних приміщень, в яких містилася частина експозиції.

У наслідок ліберальних реформ 60–70-х років ХІХ ст., зокрема військової, Російська імперія сформувала масову армію, яка стала одним із засобів русифікації й інструментом реалізації національної політики. Через це постала потреба у проведенні потужної ідеологічної роботи з особовим складом військових підрозділів. Одним із її інструментів стали полкові музеї, які розглядалися владою і як засіб боротьби з революційними рухами, що розгорталися в імперському просторі. На рівні військового підрозділу завданням музею

² Исакова Е.В. Храмы-памятники русской военной доблести. — М. : Знание, 1991. — С. 46.

було виховувати корпоративний дух гордості за власний полк, відчуття єдності й братерства.

Питання становлення й діяльності полкових музеїв привертало увагу авторів ще у XIX ст. Значний внесок у висвітлення цього процесу здійснив військовий історик, засновник кількох закладів такого типу Г.С. Габаєв. Історію створення військових музейних закладів висвітлювали А.М. Разгон³, Н.В. Александрова⁴. Діяльність полкових музеїв досліджували Л.Д. Федорова, Т.М. Спиридонова⁵, А.М. Панченко.

Метою статті є дослідження процесу становлення й особливостей функціонування полкових музеїв Наддніпрянської України у XIX — початку XX ст.

Полкові музеї у підрозділах, доля яких була пов'язана з Наддніпрянською Україною, масово почали організовуватися на початку XX ст. Умовно їх можна поділити на три групи: полкові музеї підрозділів, які були засновані в Україні й розміщені на час створення їхніх музеїв у інших частинах імперії (зазвичай містили цінні історичні експонати з історії України); полкові музеї підрозділів, створених і розквартированих в Україні; музеї полків, створених в інших частинах імперії, але розміщених в Україні. Зазвичай музеї виникали за рішенням зборів офіцерів військового підрозділу й офіційно не реєструвалися як музейні заклади. Їх поява пов'язувалася з ювілеями військових підрозділів, написанням полкових історій, ювілеями Полтавської битви 1709 р., подіями франко-російської або російсько-турецьких війн, у яких полки брали участь.

Для тих військових підрозділів, історія яких сягала понад сто років, на державному рівні було затверджено спеціальні ювілейні стрічки, якими прикрашали бойові прапори. Під час святкування полки отримували коштовні й інколи навіть раритетні подарунки, які пов'язували їх з минулим та містами, де вони формувалися. Часто густо саме такі речі становили основу музейних експозицій військових підрозділів. Наприклад, 27 червня 1901 р. під час святкування 250-річчя від дня заснування 1-го гусарського Сумського полку (на цей момент 3-й драгунський) делегація сумчан на чолі з головою міської управи В.М. Золоторьовим подарувала полковому музею срібну братину із зображеннями козаків і гусар

та вісім чарок з позолотою, а нащадок першого сумського полковника Є. Кондратьєв передав до музейного зібрання сумку, пернач, шаблю, пістоль і порохівницю свого пращура Герасима Кондратьєва⁶.

Одним із перших було засновано музей 8-го гусарського Лубенського (24-го драгунського Лубенського) полку. Військовий підрозділ було сформовано 14 березня 1807 р. у Могильові-Подільському. Певний час він квартирував у Лубнах, а з 1875 р. був передислокований до Кишинєва. Його окремі підрозділи брали участь у придушенні революційних рухів в Україні 1905–1906 рр. (Єлизаветград, Юзівка, Катеринослав).

У 1902 р. за командування полковника Г.О. Рауха було прийнято рішення про заснування полкового музею. З командира полку, полкового ад'ютанта, скарбника й п'яти офіцерів було сформовано історичну комісію, яка мала організувати його експозиції. Створення музею було доручено ротмістру В. Сторі, але активно до цього процесу долучався й полковник Г. Раух, і ротмістр М. Мірбах⁷. Серед експонатів музею були медалі за участь у кампанії 1848–1849 рр., пожалувані Лубенському полку австрійським імператором. За твердженням укладача полкової історії І. Бурського, їх кількість становила 40 шт.⁸. До експозиції ввійшли картини, портрети, зразки одягу й озброєння, які нагадували про бойовий шлях військового підрозділу. До 100-річчя полку колекції було поповнено цінними подарунками: колишній командир цього військового підрозділу Г. Раух, генерал-майор С. Ілляшенко з групою полковників подарували вазу для фруктів (створену за проектом художника Сафонова) з написом «1807 — Родному Лубенському полку старе однопольчане — 1907» та переліком місць битв, у яких брав участь полк⁹. Делегація 23-го драгунського Вознесенського полку подарувала братину й 12 чарок з написом «Вознесенцы — товарищам Лубенцам». Майже аналогічний подарунок був одержаний від 8-го Донського козацького полку¹⁰. Додалися також ковші й чарки з вітальними написами. Такі подарунки до ювілеїв — типові експонати полкових музеїв.

До експозиції музею 50-го піхотного Білостоцького полку, що дислокувався

³ Разгон А.М. Очерк истории военных музеев в России (1861–1917) // Вопросы истории музейного дела в СССР : сб. науч. тр. / НИИ музееведения. — М., 1962. — Вып. 4. — С. 118–203.

⁴ Александрова Н.В. Российские военные музеи в первой трети XX в.: из истории орг. и деятельности : дис. ... канд. ист. наук. — М. : Рос. ин-т культурологи, 1997. — 244 с.

⁵ Спиридонова Т.П. Музеи войсковых частей в дореволюционной России (становление и историко-культурное значение) : дис. ... канд. ист. наук. — М., 2005. — 292 с.

⁶ Кондратенко С., Скворцов И. Сумцы — гусары удалые [Електронний ресурс] // Ваш шанс: електрон. версія газ. — 2017. — № 47. — Режим доступу : <http://www.shans.com.ua/index.php?m=hpage&id=8&page=3> (дата звернення: 30.11.2017).

⁷ Бурский И.Д. История 8-го Гусарского Лубенского полка / сост. того же полка отстав. ротм. И. Бурский. Одесса : Тип. Акц. Юж.-рус. о-ва печ. дела, 1912. — С. 491.

⁸ Там же. — С. 494.

⁹ Там же. — С. 553.

¹⁰ Там же. — С. 554.

у Севастополі, входили три срібні вази, подаровані шефом на двадцятип'ятирічний ювілей його призначення¹¹, георгіївський хрест генерала М.Д. Скобелева, три братини¹². Музей 36-го Брянського полку, що довгий час квартирував у Кременчуці, а згодом на Черкащині, мав полкові реліквії, зброю, золоті та срібні речі, військові знамена, зокрема георгіївський полковий прапор з написом «За Севастополь в 1854 і 1855 гг. и за Шипку в 1877 г.», нагрудні знаки офіцерів, срібні труби з написом «За усмирение Венгрии в 1849 г.»¹³.

У полкових музеях зосереджувалася інформація про бойовий шлях і особовий склад підрозділу, полкові історії (літопис полку), зображення батальних сцен, портрети імператорів і командирів полку, зразки озброєння, амуніції, одягу. До 1912 р. з нагоди святкування століття франко-російської війни колекція значної частини музеїв, тих полків які брали участь у цій битві, поповнилася батальним живописом. Картини було написано художниками батальної майстерні Петербурзької Академії Мистецтв, яку з 1910 р. очолював М. Самокиш. Серед них — М. Греков, В. Мазуровський, О. Сафонов¹⁴.

Зазвичай полковий музей розташовувався в одній або кількох кімнатах приміщення офіцерського зібрання військової частини. Найцінніші предмети в експозиції зберігалися у помешканні командира полку, частина експонатів — у полковому храмі.

Колекціями опікувався хранитель музею, якого обирали на загальному зібранні офіцерів полку. Він мав у вільний від служби час займатися розшуком, збиранням, обліком особливо цінних експонатів, які відтворювали історичний шлях військового підрозділу. Утримувався музей за рахунок коштів, виділених офіцерськими зборами¹⁵.

Експозиція полкового музею складалася з кількох вітрин і шаф, де зберігалися колекції й меморіальні речі. Стіни приміщення прикрашали портрети правлячого імператора й командирів, які

очолювали полк упродовж його історії, а також картини батального живопису, що демонстрували героїчне минуле військової частини. У спеціально обладнаних підставках зберігалися полкові прапори й штандарти. На манекенах експонувалася військова форма та спорядження.

У 1904 р. двохсотрічний ювілей святкував 10-й гусарський (драгунський) Інгерманландський полк. Підрозділ розміщувався у Чугуеві й входив до складу десятої кавалерійської дивізії. У зв'язку з підготовкою до святкування виникла ідея у приміщенні офіцерських зборів влаштувати тематичну «гусарську» виставку. У 1906 р. новий командир, полковник В.Є. Марков, ініціював перетворення кімнати на полковий музей. Цей рік став початком комплектування експозиції. Було замовлено шафи, манекени тощо. За два роки, у 1908 р., «гусарська кімната» офіційно стала музеєм. До його колекції входили однострої, трофейна зброя, карти, документи, світлини, які відображали шлях військового підрозділу, предмети посуду з полковою символікою, подарунки шефів і колишніх однополчан, полкові історії тощо. У 1911 р. музей володів штандартом з вензелем Петра I й п'ятьма штандартами 1707 р. Іркутського драгунського полку¹⁶. У 1914 р. полк пішов на фронт і майно передали на склади у Балаклію. Згодом колекцію цього музею було втрачено.

У 1906 р. постав полковий музей 1-го гусарського Сумського полку. Завідуючим музеєм призначено підполковника О. Рахманінова. До його експозиції належали подарунки і старожитності, одержані на ювілей, грамоти XVII ст. тощо. Значну частину експонатів склали однострої, шаблі й інша зброя різних історичних епох. У шафі під склом зберігався полковий долман, який належав королю Данії Фредеріку VIII. Монарх був призначений шефом військового підрозділу в 1863 р.¹⁷. Стіни прикрашали картини, гравюри, фотографії. Сучасники так описували експозицію музею: «На короткій стіні <...> висела большая картина, около 2 на 3 метра, <...> изображавшая атаку Сумских гусар у Островно в 1812 году. <...> В промежутке между окнами, в застекленных шкафах хранились вещи большой художественной ценности. Подарок города на 250-летний юбилей полка — серебрянная, громадных размеров братина с 8-ю большими чашками. На наружной стіні были изображения гусар в разнообразных формах, которые полк имел за свою долгую

¹¹ Николаев Е.П. История 50-го Пехотного Белостокского его высочества герцога Саксен-Альтенбургского полка 1807–1907 гг. / сост. кап. Е.П. Николаев. — СПб. : Т-во Р. Голике и А. Вильборг, 1907. — С. 334.

¹² Там же. — С. 345.

¹³ Пацовский Р. 35 Брянский полк // Научно-исторический сайт Кременчуга, Крюкова и их окраин. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://kremenchug.org.ua/ru/voennaya-istoriya-kremenchuga-i-regiona/26-35-byanskoy-pehotnoy-polke-dislatsirovavshemsya-v-g-kremenchug> (дата звернення: 13.11.2017).

¹⁴ Шереметьев О.В. Наполеоновская эпоха в батальной и портретной живописи России и Европы конца XVIII — начала XX вв. : автореф. дис. ... д-ра искусствоведения : 17.00.04. — Барнаул, 2010. — С. 31.

¹⁵ Озаровский А. Еще раз о полковых музеях и архивах // Русский инвалид. — 1901. — 3 ноября.

¹⁶ Машталір В.В. Культурно-музеезнавчий аспект формування військово-історичних музеїв в Україні // Питання історії науки і техніки. — 2015. — № 4. — С. 50–51.

¹⁷ Литгауэр В. Русские гусары: мемуары офицера императорской кавалерии, 1911–1920 [Электронный ресурс]. — М. : Центрполиграф, 2006. — 286 с. — Режим доступа : <http://www.regiment.ru/Lib/B/12/1.htm> (дата звернення: 11.11.2017).

историю. Серебрянные канделябры на 7 свечей, вышиной в 1 метр, на основании канделябра надпись: «Да льется свет на славный полк»...»¹⁸. Окрім того, до експонатів належали георгіївські штандарти Імператорів Олександра I (1814) й Миколи I та срібні труби (1812). Надалі колекція постійно поповнювалася.

До музею надходили листи, мемуари, малюнки, доломани тощо, які належали колишнім однополчанам. Усі предмети обліковувалися, атрибутувалися й зберігалися хранителем музею Сумського полку полковником О. Рахманіновим.

У червні 1910 р. командиром 17-го піхотного Архангелогородського полку, який розміщувався у Житомирі, було призначено Антона Денікіна. Завдяки його зусиллям військовий підрозділ відкрив власний полковий музей. На прохання А. Денікіна зі складів у Санкт-Петербурзі було передано 13 полкових прапорів. Їх історія налічувала близько 200 років. Поступово вдалося зібрати низку реліквій, що стосувалися історії військового підрозділу. Серед них — рукописний «Требник», який використовували у полковій церкві за доби царювання Петра I на початку XVIII ст.¹⁹.

У 1910 р. полковий музей було відкрито у 9-му гусарському Київському полку (назву носив з 1907 р.). Військовий підрозділ було засновано у 1668 р. з українських козаків як перший Охочеконный (Компанійський) полк. Упродовж XIX ст. він розміщувався в Інкермані, Умані, Чугуєві. Наприкінці століття полк було переведено у м. Сквиру, а потім — м. Васильків Київської губернії.

Музей полку володів такими військовими реліквіями: портретом першого командира Іллі Новицького (XVII ст.), батальними картинами, історичними документами тощо. До експозиції музею належала полкова гармата XVII ст. з написом: «Лил Иосиф Тимофеевич за старанием его пана Ельяша Новицкого, полковника <...> войска Запорозького...»²⁰. Серед історичних писемних джерел інтерес викликали похвальна грамота полку царя Федора Олексійовича, датована 1678 р., дві грамоти 1682 р. про приведення військового підрозділу до присяги царям Петру й Івану Олексійовичам. Грамоти походили з помістя Новицьких у Полтавській губернії й були подаровані музею його засновником

С. Бондиревим²¹. Зберігалися в експозиції й інші документи в копіях та оригіналах, починаючи з XVII ст.

У 1911 р. було засновано музей одного з найдавніших кавалерійських полків російської армії — 4-го уланського Харківського полку. Цей підрозділ було сформовано ще за доби Козаччини, у 1651 р. Упродовж XVIII–XIX ст., як і всі інші полки, він неодноразово змінював свою назву й склад. Підрозділ активно залучався до війн, що вела імперія, тому досить часто змінював місце квартирування. Напередодні Першої світової війни полк розміщувався у Білостоці. З 1911 р. почав функціонувати полковий музей. До його колекцій увійшли експонати, зібрані упродовж попередніх десятиліть. Бойовий шлях, пройдений полком, було проілюстровано колекцією нагород: медалі «Победителю над пруссаками» за участь у Семилітній війні (1756–1763), «За взятіє Очакова» (1788), хрест «Virtuti militari» за придушення польського повстання 1831 р. тощо.

Як і інші полкові музеї, музей 4-го уланського Харківського полку прикрашали картини й гравюри, що висвітлювали військові подвиги підрозділу, та портретні зображення видатних однополчан. Наприклад, до його колекції належав портрет корнета Ф. Лисенка, який взяв у полон Т. Костюшка²².

До експозиції входили срібні георгіївські труби (одержані за участь у російсько-турецькій війні 1877–1878 рр.), царські грамоти, зразки російської та французької зброї (мушкети, дуельні пістолети, ножі й навіть гармата часів Північної війни), однострої різних років, полкова ікона св. Покрови, пожалувана у 1869 р. дружиною спадкоємця престолу Марією Федорівною²³. З погляду сучасників заслуговували на увагу уланські шапки 1813-го та 1849-го років. Підписи під ними розповідали, що перша «була на голові під час взяття Парижу», друга ж належала майору Соболевському²⁴. Частина експонатів була пов'язана з історією м. Харків. До колекції музею входили унікальні історичні документи: реєстр Харківського гусарського полку від 1766 р., полковницький універсал сотника Харківського слобідського полку Федора Григор'єва від 17 березня 1690 р. Серед писемних джерел слід відзначити полкові історії «История Харьковского слобод-

¹⁸ Говоров Б.Н., Швед Г.А. Сумские гусары. 1651–1951. — Буэнос-Айрес, 1954. — С. 125.

¹⁹ Деникин А.И. Путь русского офицера [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://militera.lib.ru/memo/russian/denikin_ai/01.html (дата звернення: 11.11.2017).

²⁰ Федорова Л.Д. З історії пам'яткоохоронної та музейної справи у Наддніпрянській Україні. 1870–1910-і рр. К. : Ін-т історії України НАН України, 2013. — С. 174.

²¹ Габаев Г. Обзорение предметов военной старины. Отдел I. Музей войсковых частей. Вып. I. Издание Московского отдела Императорского Русского военно-исторического общества / под ред. действительного члена общества Н.А. Маркса. — М., 1912 г. // Записки разряда военной археологии и археографии Императорского Русского военно-исторического общества. — СПб., 1912. — Т. 2. — С. 14.

²² Габаев Г. Указ соч. — С. 15.

²³ Там же.

²⁴ Там же.

ского казачьего полка», «Харьковские казаки», написані Є. Альбовським, «Почесна книга полку» з автографами російських самодержців²⁵.

Ознаками функціонування полкових музеїв були спорадичність фінансування, стихійність утворення, втрата колекцій або їх частин під час передислокації чи участі у військових діях, відсутність законодавчої бази щодо їх діяльності та централізованого управління.

Розмір грошової допомоги, який надавався державою на організацію музеїв залежав від часу створення військового підрозділу. Частинам, історія яких сягала 50–100 років, — 300 руб., 100–150 років — 500 руб., понад 150 років — 800 руб.²⁶. Разом з тим Г. Габаєв зазначав, що певного, чітко визначеного джерела коштів на поповнення музейних колекцій не було. У деяких полках придбання експонатів фінансувалося за рахунок полкових сум, у інших — шляхом відрахувань із заробітної платні офіцерів або грошей за продані екземпляри полкових історій²⁷. Але зазвичай колекції поплювалися завдяки жертвам і даруванню.

Ще одним важливим питанням було збереження вже зібраних експонатів. На засіданні Імператорського Російського військово-історичного товариства (далі — ІРВІТ) від 10 грудня 1911 р. К.К. Агафонов вказував на важливі проблеми, що виникали у зв'язку з передислокацією військових підрозділів. Експонати музеїв доводилося залишати напризволяще. Вони потрапляли до складських приміщень і згодом втрачалися²⁸. У зв'язку з цим П. Белавенець наполягав, що полкові музеї не є місцем для зберігання цінних реліквій. У експозиціях мають бути виключно копії²⁹.

Наприкінці XIX ст. більшість музеїв не мала ані «Положення про музеї» у військових підрозділах, ані директивних чи методичних настанов, що б регламентували їх діяльність. Водночас офіцери тих полків, що вже мали потужні експозиції, за власною ініціативою активно працювали над створенням правил функціонування музею, у такий спосіб стимулюючи дискусію у військових колах й готуючи підґрунтя для розробки загальних

положень. На 1899 р., попри різноманітність вимог до діяльності таких закладів, було сформульовано й кілька спільних важливих принципів. Як-от, предмети, що надходили до музеїв, вирішено було поділяти на три категорії: строї (до цієї категорії належали манекени, які замовлялися для експонування форми полку різних часів, зброя й амуніція); інші предмети: рескрипти, накази, медалі, ордена, тощо; літературні матеріали друковані й рукописні (полкові історії, щоденники, спогади тощо)³⁰. Визначено було також посадових осіб, які мали відповідати за функціонування музею, поповнення його колекцій, збереження експонатів. Такими особами були завідуючий музеєм, який приймав предмети, описував їх, вів діловодство й звітність, та хранитель музею — відповідав за збереження експонатів³¹. Нижнім чинам заборонялося відвідувати приміщення музею без присутності офіцера. Офіцери мали можливість досліджувати предмети, вивчати писемні документи, не виносячи їх з приміщення, в якому зберігалися ці експонати³².

Ще одним принципом було визначено необхідність каталогізації, тобто облік предметів, що надходили. Каталог поділявся на 5 граф: 1. Число й рік надходження предмета до музею. 2. Номер предмета. 3. Звідки й від кого надійшов предмет. 4. Місце, де предмет зберігається: в музеї, полковому храмі, в залі офіцерських зборів. 5. Відмітка про пошкодження предмета³³.

Розробка загальних правил роботи полкових музеїв активізувалася на початку XX ст., коли розгорнувся активний процес створення таких закладів і значна кількість військових підрозділів переймалася їх організацією. Питання функціонування полкових музеїв неодноразово дискутувалося на зібранні ІРВІТ³⁴. На засіданні від 10 грудня 1911 р. К.К. Агафонов наголошував на відсутності єдиної програми розвитку цих закладів, вважаючи їх аматорською справою, що тримається на особистій зацікавленості офіцерів.

П.П. Потоцький вказував на те, що музеї мають важливе виховне значення. У зв'язку з цим кожен полк має створити власний такий заклад. На його думку, командування не повинно дискутувати з цього приводу і стверджувати, що не має місця для музею або розташування його експонатів.

²⁵ Левченко А. Харьковские уланы [Електронний ресурс] // Вечерний Харьков: новостн. интернет-ресурс. — Режим доступу : <http://vecherniy.kharkov.ua/news/16232/> (дата звернення: 25.10.2017).

²⁶ Панченко А.М. Полковые музеи русской армии: от офицерских библиотек к библиотекам музеев // Вестник ТГУ. Культурология и искусствоведение. — 2014. — № 2 (14). — С. 93.

²⁷ Габаев Г. Указ. соч. — С. 8.

²⁸ Журнал заседания разряда военной Археологии и Археографии от 10 декабря 1911 г. // Записки разряда военной археологии и археографии императорского русского военно-исторического общества. — СПб., 1912. — Т. II. — С. XVIII.

²⁹ Там же.

³⁰ Егерский лейб-гвардии полк. Офицерское собрание. Положение об Офицерском собрании Л.-гв. Егерского полка: сост. по поручению командира полка Распорядительным комит. Офицер. собрания, в составе: полк. Кутепова, кап. Щербинского и штабс-кап. Мейнике и Ченгери. — СПб., 1899. — С. 27–28.

³¹ Егерский лейб-гвардии полк. — С. 28.

³² Там же. — С. 29.

³³ Там же. — С. 29.

³⁴ Журнал заседания разряда военной Археологии... — С. XVIII.

Під час передислокації повинен розроблятися детальний план згортання і збереження експозицій. Водночас під час XV Археологічного з'їзду в 1911 р. у Новгороді в доповіді начальника Артилерійського Імператорського музею Д.П. Струкова діяльність полкових музеїв щодо їх облаштування й збереження експонатів була оцінена вкрай негативно.

Поступово військові історики перейшли від дискусій до організаційних заходів. 26–30 грудня 1912 р. у Москві відбувся Перший підготовчий Загальноросійський з'їзд діячів музеїв і архівів. У його складі діяла спеціальна секція полкових музеїв. Під час засідань вона дійшла висновку про те, що фінансування діяльності полкових музеїв не можливе без запровадження положення про полкові музеї³⁵.

20–26 квітня 1913 р. у Штабі Московського Військового округу в Москві за ініціативи Московського відділу Російського військово-історичного товариства відбувся перший з'їзд хранителів полкових музеїв³⁶. Головував полковник В.М. Смердов. У з'їзді взяли участь представники 53 військових частин і військових навчальних закладів. Делегати розглянули такі питання: 1) заснування полкових музеїв та їх фінансування; 2) охорона музейного майна і допуск до експозицій; 3) права і обов'язки хранителів музеїв і полкових історичних комісій; 4) облаштування експозицій; 5) опис музеїв, звітність; 6) ведення полкових хронік (щоденників, журналів); 7) збереження музейних матеріалів, їх рух між закладами.

На з'їзді було затверджено низку документів, які визначали статус полкових музеїв: «Положение о войсковых музеях и исторических комиссиях, собирающих материалы для истории части» (далі — «Положение»), «Инструкция № 1. Для хранителя полкового музея» та «Инструкция № 2. Для войсковой и исторической комиссии». «Положение» визначало: «Войсковые истории, памятки и музеи, доставляя уроки для будущего, служат одним из верных залогов нравственной силы частей войск: сохраняя основные традиции и боевые предания, они составляют одно из средств для поддержания славы и чести полков». Підготовлені документи визначали функції осіб, які опікувалися музеями.

Відповідно до Інструкції № 1, хранитель музею мав турбуватися про збереженість пам'яток і обов'язково входити до Історичної комісії військової частини. Крім опису музею, хранитель мав вести «Книгу записей Высочайших подарков

и призов», «Почетную книгу», «Книгу описаний подношений уходящим из полка гг. офицерам», «Книгу поступлений предметов за текущий год». Інструкція № 2 визначала повноваження Історичних комісій, основними завданнями яких є збір матеріалів з історії військового підрозділу, ведення хроніки життя полку, комплектування полкового музею. Цього ж року цар Микола II затвердив «Положение».

Розвитку музейної справи у військових підрозділах зашкодила Перша світова війна. Низку експонатів було втрачено у зв'язку з передислокацією полків, відправленням їх на фронт, військовими діями під час визвольних змагань 1917–1921 рр. Частина колекцій увійшла до новостворених у 1918 р. місцевих музейних закладів і згодом була націоналізована радянською владою. У червні 1918 р. до Миколаївського обласного краєзнавчого музею надійшла колекція 58-го Празького піхотного полку. Вона склала основу експозиції зброї. Серед експонатів, що їх отримав музей, було чотиритомне видання «Сказания о Русской земле» полковника О. Нечволодова з авторським дарчим написом. До колекції входили шаблі, ятагани, пістолі, індійський та японський мечі, самурайський обладунок першої половини XIX ст. тощо. Реліквії 50-го піхотного Білостоцького полку, військові знамена, зброя, золоті й срібні речі, так само як і аналогічні експонати 35-го піхотного Орловського й 36-го Брянського, склали основу експозиції заснованого в травні 1918 р. Черкаського історико-педагогічного ім. Т.Г. Шевченка (нині — Черкаський обласний краєзнавчий музей). Окремі експонати було вивезено за кордон, де вони склали основу полкових музеїв, створених у Європі.

Таким чином, у XIX ст. — на початку XX ст. у Наддніпрянській Україні відбулося становлення полкових музеїв імперської армії. Важливим підґрунтям цього процесу стала імперська політика пам'яті в царині військової історії. У свідомості населення національних окраїн мало утвердитися переконання щодо збройної моці імперської армії та непохитності самодержавства. Одним із інструментів ідеологічного виховання особового складу стали музеї військових підрозділів, які масово почали виникати на межі XIX–XX ст. Їх поява пов'язувалася з ювілеями полків, написанням полкових історій, ювілеями визначних для Російської імперії війн. Особливістю функціонування полкових музеїв була відсутність законодавчої бази щодо їх діяльності, спорадичність фінансування, часта втрата колекцій у зв'язку з передислокацією. Незважаючи на офіційний, імперський характер полкових музеїв, у них були презентовані й українські (козацькі) військові старожитності, однак у рамках російського історичного дискурсу.

³⁵ Кишкин Л. Съезд хранителей полковых музеев частей МВО // Военный сборник. — 1913. — № 7. — С. 10.

³⁶ Афанасьев А. Полковые музеи русской армии — хранители воинской славы Отечества // Отечественные записки. — 2003. — № 1 (декабрь — январь). — С. 326–334.

1. Александрова Н.В. Российские военные музеи в первой трети XX в.: из истории орг. и деятельности : дис. ... канд. ист. наук : 24.00.03 / Александрова Н.В. — Москва, 1997. — 244 с.
2. Афанасьев А. Полковые музеи русской армии — хранители воинской славы Отечества / А. Афанасьев // Отечественные записки. — 2003. — № 1 (декабрь — январь). — С. 326–334.
3. Бурский И.Д. История 8-го Гусарского Лубенского полка / сост. того же полка отстав. ротм. И. Бурский. — Одесса : Тип. Акц. Юж.-рус. о-ва печ. дела, 1912. — 684 с.
4. Габаев Г. Обзор предметов военной старины: Отдел I. Музей войсковых частей. Вып. I // Записки разряда военной археологии и археографии Императорского Русского военно-исторического общества / под ред. Н.И. Веселовского. — СПб., 1912. — Т. 2. — С. 107–108.
5. Говоров Б.Н. Сумские гусары. 1651–1951 / Б.Н. Говоров, Г.А. Швед. — Буэнос-Айрес, 1954. — 322 с.
6. Деникин А.И. Путь русского офицера [Электронный ресурс] / А.И. Деникин. — М. : Современник, 1991. — 300 с. — Режим доступа : http://militera.lib.ru/memo/russian/denikin_ai/01.html
7. Егерский лейб-гвардии полк. Офицерское собрание. Положение об Офицерском собрании Л.-гв. Егерского полка / сост. по поручению командира полка Распорядительным комит. Офицер. собрания, в составе: полк. Кутепова, кап. Щербинского и штабс-кап. Мейнике и Ченгери. — СПб., 1899. — 56 с.
8. Журнал заседания разряда военной Археологии и Археографии от 10 декабря 1911 г. // Записки разряда военной археологии и археографии императорского русского военно-исторического общества. — СПб., 1912. — Т. II. — С. XVI–XIX.
9. Исакова Е.В. Храмы-памятники русской военной доблести / Е.В. Исакова. — М. : Знание, 1991. — 64 с.
10. Кишкин Л. Съезд хранителей полковых музеев частей МВО / Л. Кишкин // Военный сборник. — 1913. — № 7. — С. 10.
11. Кондратенко С. Сумцы — гусары удалые [Электронный ресурс] / С. Кондратенко, И. Скворцов. — Режим доступа : <http://www.shans.com.ua/index.php?m=hpage&id=8&page=3>
12. Кузнецов А.М. Военные музеи в императорской России / А.М. Кузнецов // Военно-исторический журнал. — 2007. — № 2. — С. 56–61.
13. Лебединцев А. Русские государи в Киеве (1706–1885) / А. Лебединцев. — К. : Тип.-лит. Выс. утв. Т-ва И.Н. Нушнерева и К^О, 1896. — 340 с.
14. Левченко А. Харьковские уланы [Электронный ресурс] / А. Левченко. — Режим доступа : <http://vecherniy.kharkov.ua/news/16232/>
15. Литтауэр В. Русские гусары: мемуары офицера императорской кавалерии, 1911–1920 [Электронный ресурс] / В. Литтауэр ; [пер. с англ. Л.А. Игоревского] — М. : Центрполиграф, 2006. — 286 с. — Режим доступа : <http://www.regiment.ru/Lib/B/12/1.htm>
16. Машталір В.В. Культурно-музеезнавчий аспект формування військово-історичних музеїв в Україні / В.В. Машталір // Питання історії науки і техніки. — 2015. — № 4 — С. 48–61.
17. Николаев Е.П. История 50-го Пехотного Белостокского его высочества герцога Саксен-Альтенбургского полка 1807–1907 гг. / сост. кап. Е.П. Николаев. — СПб. : Т-во Р. Голике и А. Вильборг, 1907. — [2], VIII, [2], 426, 91 с.
18. Озаровский А. Еще раз о полковых музеях и архивах / А. Озаровский // Русский инвалид. — 1901. — 3 ноября.
19. Панченко А.М. Полковые музеи русской армии: от офицерских библиотек к библиотекам музеев / А.М. Панченко // Вестник ТГУ. Культурология и искусствоведение. — 2014. — № 2 (14). — С. 93–104.
20. Пацовский Р. 35 Брянский полк [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://kremenhistory.org.ua/ru/voennaya-istoriya-kremenchuga-i-regiona/26-35-bryanskom-pekhotnom-polkedislatsirovavshemsya-v-g-kremenchug>
21. Разгон А.М. Очерк истории военных музеев в России (1861–1917) / А.М. Разгон // Вопросы истории музейного дела в СССР : сб. науч. тр. / НИИ музееведения. — М., 1962. — Вып. 4. — С. 118–203.
22. Спиридонова Т.М. Музеи войсковых частей в дореволюционной России: Становление и историко-культурное значение : дис. ... канд. ист. наук : 24.00.03 / Спиридонова Т.М. — М., 2005. — 292 с.
23. Сухомлинов В.А. Генерал В.А. Сухомлинов. Воспоминания / В.А. Сухомлинов ; предисл. Н. Старикова. — СПб. : Питер, 2015. — 432 с.
24. Федорова Л.Д. З історії пам'яткоохоронної та музейної справи у Наддніпрянській Україні. 1870–1910-і рр. / Л.Д. Федорова. — К. : Ін-т історії України НАН України, 2013. — 373 с.
25. Федорова Л.Д. З історії військово-історичного музейництва в Україні: Київський військово-історичний музей (1910-і рр.) [Електронний ресурс] / Л.Д. Федорова // Науковий вісник Миколаївського

- державного університету. Серія «Історичні науки». — 2011. — № 3 — С. 248–262. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Nvmd/Ist/2011_3_31/fedorova.pdf
26. Шереметьев О.В. Наполеоновская эпоха в батальной и портретной живописи России и Европы конца XVIII — начала XX вв. : автореф. дис. ... д-ра искусствоведения : 17.00.04 / О.В. Шереметьев. — Барнаул, 2010. — 40 с.
27. Енгельман И.Г. Воспитание современного солдата и матроса / И.Г. Енгельман. — СПб. : Экон. типо-лит., 1908. — 315 с.

REFERENCES

1. Aleksandrova, N. V. (1997). Rossiiskie voennye muzei v pervoi treti XX v.: iz istorii organizatsii i deiatel'nosti. Candidate's thesis. Moskva, 244 p. (in Russian).
2. Afanasiev, A. (2003). Polkovyie muzei russkoi armii — khraniteli voinskoi slavy Otechestva. *Otechestvennyie zapiski*, 4, 326–334 (in Russian).
3. Burskii, I. D. (1912). Istoriiia 8-go Gusarskogo Lubenskogo polka. Odessa, tip. Akts. Yuzh.-rus. o-va pech. Dela, 684 p. (in Russian).
4. Gabaev, G. (1912). Obozrenie predmetov voennoi stariny: Otdel I. Muzei voiskovykh chastei. Vypusk I. In edit. by N. I. Veselovskii. Sankt-Peterburg. *Zapiski razriada voennoi arkheologii i arkheografii Imperatorskogo Russkogo voenno-istoricheskogo obshchestva*, Vol. 2, pp. 107–108 (in Russian).
5. Govorov, B. N., & Shved G. A. (1954). Sumskie gusary 1651–1951. Buenos-Aires, 322 p. (in Russian).
6. Denikin, A. I. (1991). Put russkogo ofitsera. Moskva, *Sovremennik*, 300 p. (in Russian). http://militera.lib.ru/memo/russian/denikin_ai/01.html
7. Kutepov, Shherbinskiy, Mejnike, & Chengeri (Comps.). (1899). Yegerskii leib-gvardii polk. Ofiterskoie sobranie. Polozhenie ob Ofiterskom sobranii L-gv. Yegerskogo polka. Sankt-Peterburg, 56 p. (in Russian).
8. Zhurnal zasedaniia razriada voennoi Arkheologii i Arkheografii ot 10 dekabria 1911 g. Sankt-Peterburg. *Zapiski razriada voennoi arkheologii i arkheografii imperatorskogo russkogo voenno-istoricheskogo obshchestva*, Vol. II, pp. XVI–XIX (in Russian).
9. Isakova, E. V. (1991). Khramy-pamiatniki russkoi voennoi doblesti. Moskva, *Znanie*, 64 p. (in Russian).
10. Kishkin, L. (1913). Siezd khranitelei polkovykh muzeev chastei MVO. *Voennyi sbornik*, 7, 10 (in Russian).
11. Kondratenko, S., & Skvortsov, I. Sumtsy — gusary udalyie. (in Russian). <http://www.shans.com.ua/index.php?m=hpage&id=8&page=3>
12. Kuznetsov, A. M. (2007). Voennye muzei v imperatorskoi Rossii. *Voенно-istoricheskii zhurnal*, 2, 56–61 (in Russian).
13. Lebedintsev, A. (1896). Russkie gosudari v Kiieve (1706-1885). Kiev, Tip.-lit. Vys. utv. T-va I. N. Nushnereva i K^O, 340 p. (in Russian).
14. Levchenko, A. Kharkovskie ulany (in Russian). <http://vecherniy.kharkov.ua/news/16232/>
15. Littauer, V. (2006). Russkie gusary: memuary ofitsera imperatorskoi kavalerii, 1911–1920. M., Tsentrpoligraf, 286 p. (in Russian). <http://www.regiment.ru/Lib/B/12/1.htm>
16. Mashtalir, V. V. (2015). Kulturno-muzeieznachnyi aspekt formuvannia viiskovo-istorychnykh muzeiv v Ukraini. *Pytannya istoriyi nauky i tekhniki*, 4, 48–61 (in Ukrainian).
17. Nikolaev, E. P. (1907). Istoriiia 50-go Pekhotnogo Belostokskogo yego vysochestva gertsoga Saksen-Altenburgskogo polka 1807–1907 gg. Sankt-Peterburg, t-vo R. Golike i A. Vilborg (in Russian).
18. Ozarovskii A. (1901). Eshche raz o polkovykh muzeiakh i arkhivakh. *Russkii invalid*, 3 noiabria (in Russian).
19. Panchenko, A. M. (2014). Polkovyie muzei russkoi armii: ot ofiterskikh bibliotek k bibliotekam muzeiev. *Vestnik TGU. Kulturologiia i iskusstvovedenie*, 2 (14), 93–104 (in Russian).
20. Patsovskii, R. 35 Brianskii polk (in Russian). <http://kremenhistory.org.ua/ru/voennaya-istoriya-kremenchuga-i-regiona/26-35-bryanskom-pekhotnom-polke-dislatsirovavshemsya-v-g-kremenchug>
21. Razgon, A. M. (1962). Ocherk istorii voennykh muzeiev v Rossii (1861–1917). *Voprosy istorii muzeinogo dela v SSSR*, 4, 118–203 (in Russian).
22. Spiridonova, T. M. (2005). *Muzei voiskovykh chastei v dorevoliutsionnoi Rossii: Stanovlenie i istoriko-kulturnoe znachenie*. Doctoral thesis. Moskva, 292 p. (in Russian).
23. Sukhomlinov, V. A. (2015). General V. A. Sukhomlinov: vospominaniia. Sankt-Peterburg, Piter, 432 p. (in Russian).
24. Fedorova, L. D. (2013). Z istorii pamiatkookhoronnoi ta muzeinoi spravy u Naddniprianskii Ukraini. 1870-1910-i rr. Kyiv, In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 373 p. (in Ukrainian).

25. Fedorova, L. D. (2011). Z istorii voienno-istorychnoho muzeinytstva v Ukraini: Kyivskiy voienno-istorychniy muzei (1910-i rr.). *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho derzhavnoho universytetu. Seriya: Istorychni nauky*, 3, 248–262 (in Ukrainian).
from http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Nvmdu/Ist/2011_3_31/fedorova.pdf
26. Sheremetiev, O. V. (2010). Napoleonovskaia epokha v batalnoi i portretnoi zhivopisi Rossii i Yevropy kontsa XVIII — nachala XX vv. Extended abstract of Doctor's thesis. Barnaul, 40 p. (in Russian).
27. Engelman, I. G. (1908). *Vospitanie sovremennogo soldata i matrosa*. Sankt-Peterburg, Ekon. tipo-lit., 315 p. (in Russian).

Oleg Ivanyuk

REGIMENTAL MUSEUMS AT UPPER DNIPRO UKRAINE IN 19-20 CENTURIES

The article deals with the process of the formation of regimental museums in the upper Dnipro Ukraine in the 19-20th centuries. It is known that museum establishments in the military units of the imperial army massively appeared in the end of the 19th century. Their appearance is associated with jubilees of military units, regimental stories writings, wars anniversaries, which were outstanding for the Russian Empire. The basement of the expositions are historic monuments, objects of expensive dishes with gift slips from former fellow soldiers, as well as other military units, trophies obtained during various military campaigns in which regiments, samples of form, armament, ammunition, regimental stories were taken. At the same time, the museum collections include rare exhibits related to the Cossack past of Ukraine. It is determined that the peculiarities of the functioning of regimental museums were the sporadicity of funding, the spontaneity of education, the lack of a legislative framework for their activities and centralized management, frequent loss of collections due to redeployment.

Key words: *regimental museums, museum collections, exposition, military units.*

Дата надходження до редакції: 15.06.2107.